

UDK 821.161.1.09–3 Platonov A.

Ivan Verč

Univerza v Trstu

UTOPIJA PREHOJENE POTI
(*Gradbena jama in Morje mladosti* Andreja Platonova)

In kaj se ve /.../, mogoče je cilj na zemlji, za katerim se žene vse človeštvo, v resnici le neskončen tek proti cilju, z drugimi besedami: življenje samo, ne pa ravno cilj.

Fjodor M. Dostojevski¹

Povest *Gradbena jama* (*Котлован*, 1930) sodi med najznačilnejša dela Andreja Platonova. Razprava opozarja na posebnost njegove ambivalentne poetike, ki dogajanje v obdobju prve sovjetske petletke po eni strani ubeseduje z jezikom opisanega časa in prostora, po drugi pa se navezuje na pristno rusko filozofsko misel, na literarno tradicijo utopičnega žanra in na teme in motive ljudskega izročila. Povest *Morje mladosti* (*Ювенильное море*, 1934) se v prozi Andreja Platonova izrisuje kot poslednji poskus neizvedljive sinteze med lastno neponovljivo poetiko in »družbenim naročilom«, značilnim za literarno življenje v takratni Rusiji.

The short story *The Foundation Pit* (*Котлован*, 1930) is one of Andrei Platonov's most characteristic works. The study points out the individuality of his ambivalent poetics, which on the one hand renders the events during the Soviet first five-year period in the language of the time and space that it describes, and on the other hand it refers to the original Russian philosophical thought, to the literary tradition of the utopic genre and to the themes and motifs of folk tradition. The short story *The Sea of Youth* (*Ювенильное море*, 1934) in Platanov's prose figures as the last attempt at a synthesis between his own unique poetics and »societal directive« typical of the literary life in Russia of the time.

Ključne besede: ruska književnost, rusko ljudsko izročilo, ruska filozofska misel, utopični žanr, stapljanje jezikovnih kodov

Key words: Russian literature, Russian folk tradition, Russian philosophical thought, utopic genre, amalgamation of linguistic codes

V Rusiji teče leto 1929, drugo leto prve sovjetske petletke. Nekje na jugovzhodu dežele skupina delavcev koplje jamo, v katero naj bi položili temelje za gradnjo *enotne stavbe* («единое здание»)² z imenom *skupni proletarski dom* («общепролетарский дом», 96); med njimi je Voščev, ki mu je mera slehernega človekovega dejanja *resnica* («истина», 82). Vodi jih vesten in pošten inženir Pruševki, ki svet presoja izključno po tem, ali je sam *kak njegov del že spremenil v zgradbe* («он судил его [мир] по тем

¹ Prim. Fjodor M. Dostojevski, *Zapiski iz podtalja*, prevedel J. Moder, spremna beseda A. Skaza, Ljubljana, Karantanija, 1995, 39.

² Prim. Андрей Платонов, *Ювенильное море. Повести. Роман*, Москва, Современник, 1988, 90; knjiga vsebuje povesti *Ювенильное море* in *Котлован* ter roman *Чевенгур*. Vsi citati so iz te izdaje (ob citatu navajamo stran), prevodi (v *ležečem tisku*) pa so – če ni navedeno drugače – delo avtorja prispevka.

частям, какими уже были им обращены в сооружения», 91) in ne verjame, do bodo *uspehi višje znanosti* kdaj zmogli *znova obuditi k življenju strohnele ljudi* (»Сумеют или нет успехи высшей науки воскресить назад сопревших людей? Нет, – сказал Прушевский.«, 170–171). Skupini se pridruži *medved kladivar* (»медведь молотобоец«, 159), ki razlašča kmečko imovino, lastnike pa priganja na rečni splav, da bi *se predali toku* in odpluli *daleč v morje* (»в море по течению«, 165). Deklica Nastja, ki so jo delavci skrbno sprejeli medse, umre. Ko nastopi *jutro drugega dne* (»утро второго дня«, 187), skupina odkrije, da je veličasten načrt gradnje propadel.

Zgodba je nenavadna zmes raznorodnih tem in motivov: zvesta kronika dejanskega dogajanja v takratni Rusiji se spaja s svetopisemsko *Prvo knjigo Mojzesovo*, s predkrščanskimi miti in z utopičnimi modeli iz literarne tradicije; iskanje resnice se prepleta z vero v znanost in s spoznanjem o skromnem dometu njenih morebitnih dosežkov; upanje na »vstajenje« se sooča z vsakdanjostjo smrti in pripoved o »inženirju«, ki pooseblja novi svet, teče vzporedno s pripovedjo o znamenitem junaku iz ruske folklore, o medvedu, ki kuje železo na nakovalu (na stojnicah ruskega obrtništva je še danes mogoče kupiti gibljivo leseno igračo z »medvedom kladivarjem«.)³ Vendar je nenavadnost zmesi zgolj navidezna: tako različni in med seboj v marsičem nezdržljivi svetovi so za Andreja Platonova edino možno izhodišče za opis dogajanja v takratni Rusiji. Njegova ubeseditev presega banalnost zgolj verodostojnega opisa sodobnosti in je sad izdelane poetike, ki izhaja iz osebne biografije pisatelja, iz filozofskih razmišljanj in iz njegove žive prisotnosti v družbeni in literarni kulturi tedanjega časa in prostora.

I

Povest *Gradbena jama* in literarna pot Andreja Platonova

Andrej Platonov (psevdonim za Andreja Platonoviča Klimentova, 1899–1951) piše povest *Gradbena jama* (*Котлован*) proti koncu leta 1929, ko je kot pisatelj že dosegel nekaj vidnejših uspehov. Leta 1922 je objavil zbirko pesmi *Modra globina* (*Голубая глубина*), leta 1927 zbirko povesti *Jepifanske zapornice* (*Епифанские шлюзы*), leta 1928 je zaman iskal založnika za roman *Čevengur* (*Чевенгур* je bil delno objavljen v tujini leta 1972, v domovini pa je v popolni obliki izšel leta 1988), leta 1929 pa se je že znašel v vrtincu ostrih polemik zaradi povesti *O Makaru, ki je podvomil* (*Усомнившийся Макар*). Platonov ni odklanjal nove sovjetke oblasti in je že v prvih znanstvenofantastičnih povestih (*Potomci sonca* [*Потомки солнца*], 1921; *Lunina bomba* [*Лунная бомба*], 1926; *Vesoljna pot* [*Эфирный тракт*], 1926–27) skušal opisati znanstvene dosežke kot gibalo napredka in torej kot naravnega zaveznika socializma. Že v prvih povestih avtor postavlja vprašanje, ki se bo v njegovih delih večkrat ponavljalo: Ali si lahko znanost v imenu bodočnosti lasti pravico brisanja preteklosti in razčlovečenja sedanjosti? Vprašanje je še posebno prisotno v povesti *Jepifanske*

³ Prim. Андрей Платонов, *Ювенильное море. Повести. Роман*, Москва, Современник, 1988, 90; knjiga vsebuje povesti *Ювенильное море* in *Котлован* ter roman *Чевенгур*. Vsi citati so iz te izdaje (ob citatu navajamo stran), prevodi (v ležečem tisku) pa so – če ni navedeno drugače – delo avtorja prispevka.

zapornice: v zgodbi iz časov velikih načrtov Petra Velikega se avtor sprašuje o mejah znanosti, ki na podlagi teoretskega znanstvenega razuma kuje velikanske razvojne načrte, ob tem pa popolnoma spregleda vsakodnevno življenje, predvsem pa kulturno ozadje, ki iz preteklosti določa naše bivanje v sedanjosti, ima svoj tempo, se podreja drugačni vrednostni lestvici in je s pogledom uprto v cilje, za katere ni nujno, da se enačijo s pragmatizmom načrta.

Načrt za bodočnost se torej v delih Andreja Platonova sooča s sedanjostjo in preteklostjo. K absolutni, mitski preteklosti se Platonov zateka v romanu *Čevengur*: če je komunizem udejanjena sreča, potem je uspešnost načrta mogoče preverjati zgolj v razmerju do večnosti, kjer so razlike med preteklostjo, sedanjostjo in prihodnostjo za-brisane. Junaki *Čevengura* so namreč mitski »kulturni junaki«, ki osnujejo Red sveta⁴ in se zato odpravijo na pot v obljubljeni deželo, kjer se je komunizem že udejanjil: po poti se bojujejo s Kaosom predkomunističnega sveta, mimogrede pometajo s sovražnimi ostanki »drugega sveta« (z buržuji) in v mestu Čevengur pričakujejo »prvi dan« komunizma kot dan »drugega Kristusovega prihoda«. Kot piše v *Svetem pismu*, bo takrat tudi Smrt premagana in človek bo končno spoznal, kaj je Dobro in kaj je Hudo. Upanje čevengurskih junakov se na koncu romana izkaže za neutemeljeno: otrok umre, mesto razrušijo, junake ubijejo in bodočnost bo spet v bednih rokah tistih, ki jim ni mar, da bi ob sreči iskali tudi resnico.⁵

Iskanje nerazdružljivosti sreče in resnice se nadaljuje v povesti *Gradbena jama* (prvič objavljena v tujini leta 1969, v Rusiji pa leta 1987).⁶ Za razliko od prvih povesti, v katerih je Platonov preverjal resnico končnega človekovega »načrta« zdaj v daljnji znanstvenofantastični prihodnosti, zdaj v zgodovinski (*Jepifanske zapornice*) in bližnji preteklosti (začetek komunističnega Reda v *Čevenguru*), se zgodba v *Gradbeni jami* dogaja v neposredni sočasnosti. Gre pravzaprav za dvojno sočasnost: čas pisanja besedila (od decembra 1929 do aprila 1930) se namreč popolnoma prekriva s časom opisanih dogodkov. Čeprav avtor svoje besedilo gradi na osnovi bogatega filozofskega in kulturnega védenja in se razvija celo po mitskem pripovednem času (»jutro drugega dne« svetopisemske *Prve knjige Mojzesove*, 1: 8),⁷ je povest zvesta »kronika« sodobnega dogajanja, je zgodba, ki jo pišejo drugje, ruski človek pa njen »prevod« udejanja v vsakdanu svojega življenja. Zgodba se zato spreminja v teku samega ubesedovanja dogodkov in sledi sprotnim, večkrat protislovnim direktivam, sprejetim na plenutih, konferencah in sestankih tedanje oblasti v Rusiji. Jezikovno, kulturno in zgodovinsko ozadje *Gradbene jame* se torej izrisuje kot bogata enciklopedija o ruskem življenju na podeželju proti koncu 20. let prejšnjega stoletja, sama povest pa kot nezamenljiv zgodovinski vir za globlje razumevanje tistega obdobja v zgodovini Rusije, ki ga danes

⁴ Prim. Андрей Платонов, *Ювенильное море. Повести. Роман*, Москва, Современник, 1988, 90; knjiga vsebuje povesti *Ювенильное море* in *Котлован* ter roman *Чевенгур*. Vsi citati so iz te izdaje (ob citatu navajamo stran), prevodi (v *ležečem tisku*) pa so – če ni navedeno drugače – delo avtorja prispevka.

⁵ Na sorodnost med medvedom Platonova in leseno igračo je prvi opozoril V. Maluhin na straneh časopisa *Известия*, 5. 8.1988. Prim. tudi А.С. Пискунов, Андрей Платонов – писатель и философ, *Вопросы литературы*, 1989/3, 33.

⁶ Prim. Eleazar M. Meletinski, *Poetika mita*, Beograd, Nolit, [brez letnice], 180–196.

⁷ Prim. Eleazar M. Meletinski, *Poetika mita*, Beograd, Nolit, [brez letnice], 180–196.

poznamo pod oznako prve »petletke« (1928–1932) in ga je sovjetska oblast zaznamovala s pospešeno »industrializacijo« in nasilno »kolektivizacijo« dežele.⁸

Če nočemo branja, ki naj bi bilo samo »zgodovinsko« (o dejanski stvarnosti opisane časa in prostora imamo danes na razpolago ogromno strokovno literaturo),⁹ potem si zanje moramo izbrati drugačno izhodišče: Andrej Platonov, naslednik bogate tradicije ruske književnosti, opazuje svet kot celoto in zunaj nje je posamična usoda človeka nerazrešljiva in nikomur potrebna uganka. Zato mora biti »kronika« že »zgodovina« in »življenje« mora najti svoj »smisel«: vsako dejanje je namreč mogoče oceniti le s pogledom uprtim na dolgo pot, ki jo je človek prehodil od trenutka, ko se je odločil, da bo svoje biološko bivanje spremenil v načrt za življenje, kjer bosta vladala sreča in resnica. Slehera sedanost ni nič več kot čas in prostor neprekinjenega preverjanja človekove volje in pravice do neodtujljivega upanja, da se bo večni načrt vendarle udejanjil. S to »celostno ideologijo«¹⁰ je Platonov sprejemal socializem, ki mu je pripisoval čudotvorno moč. Celo vrednost in smisel lastnega življenja je preverjal tako, da se je kot inženir-elektrotehnik z vso vnemo vključil v »gradnjo« bodočnosti na področju elektrifikacije in melioracije agrarnega podeželja (o tej izkušnji je leta 1931 napisal »bosjaško kroniko« *V prid [Впрок. Бедняцкая хроника]* in se znova znašel v središču hudih ideoloških polemik in ostrih ocen, ki so mu dokončno preprečile nadaljnjo možnost objavljanja.) Preverjanje ni dajalo zaželenih rezultatov, »celostnost« njegovega pogleda na svet se je krhala v stiku z banalnostjo bivanja in »življenje« se je že spet drobilo na tisoče nepomembnih delčkov, ki so ob vsakem koraku brisali sledove človekovega upanja na poti k sreči in resnici. Platonov je verjel v sedanost zgodovinskega trenutka in v dejansko možnost, da je po dolgi prehojeni poti cilj končno dosegljiv. V povesti *Gradbena jama* vera ugasne in poti je konec.

Gradbena jama in ruska filozofska misel. Celostni odgovor na vprašanja, ki nam jih postavlja svet in bivanje človeka v njem, je bil od nekdaj v zakupu filozofije, vendar se Platonov, verjetno najbolj ruski med ruskimi pisatelji 20. stoletja, ni mogel zadovoljiti s pristopom, ki se omejuje zgolj na »kontemplacijo«, na »razlago« ali »razumevanje« sveta. Če je res, da je v filozofiji Karl Marx uvidel možnost za »preseganje« trenutnega stanja sveta, če je po oktobrski revoluciji leta 1917 ruska »oblast sovjetov« sprejela njegov nauk kot enkratno priložnost za »znanstveno« udejanjenje uvidenih sprememb in jih je v praksi podkrepila s kopico razpredelnic in diagramov za načrtovano gospodarsko »petletko«, potem je bilo Platonovu potrebno znova seči po avtentični ruski filozofski misli, ki je za razliko od klasične zahodne filozofije vselej zagovarjala »smotrnost« (teleologijo) svojega »celostnega« videnja.

Med ruske »smotrne« mislece (Rusi svojim »filozofom« pravijo »misleci«, *мыслители*) sodi Nikolaj F. Fjodorov (1828–1903), ki je s svojimi idejami o vlogi

⁸ Prim. Ivan Verč, Roman mit in roman o mitu, v: Andrej Platonov, *Čevengur*, Ljubljana, Cankarjeva založba, 1994, 423–437.

⁹ Prim. Андрей Платонов, Котлован, *Грани*, 1969/70 (revija je izhajala v Nemčiji); Андрей Платонов, Котлован, *Новый мир*, 1987/6.

¹⁰ Prim. »In bil je večer, in bilo je jutro, dan drugi.« Navajam po: *Sveto pismo Starega in Novega zakona. Stari zakon po hebrejskem, Novi po grškem izvirniku*, Beograd, Svetopisemsko društvo, 1987.

znanosti in o nujnosti borbe proti absolutnemu Hudemu (smrti) bistveno vplival na mladega Platonova. Po mnenju ruskega krščanskega misleca človeštvo ni udeleženo Božjega načrta, ki je osnovan na »bratstvu« med ljudmi. Bratstva ni, ker strah pred zakoni Narave sproža človekov egoizem; poglavitno poslanstvo znanosti je zato podredek Narave človeku. Končni in povsem konkretni cilj znanosti je »vstajenje očetov«, ki so s svojo večno ponavljajočo se smrtjo človeštvo »pobratili« le pod skupnim imenovalcem vnaprej namenjenega »sirotstva«. Otrok, ki se rodi, je namreč že vnaprej sirota, saj s svojim rojstvom zapiše smrti očeta. Človeštvo je na ta položaj obsojeno, nemo sprejemanje obsodbe pa je priznanje lastnega poraza in zmagoslavja Narave. Dokler znanost ne bo »spet obudila k življenju strohnele ljudi«, bo vsako drugačno prizadevanje človeka na poti k sreči in resnici (pri Fjodorovu se resnica enači s krščansko Resnico) brezpredmetno. Kljub smotrnosti »filozofija skupne zadeve« Nikolaja F. Fjodorova¹¹ ni usmerjena v prihodnost, v »napredek«, ampak v preteklost, ki jo je v pričakovanju »vstajenja očetov« potrebno »hraniti« in obvarovati pred pozabo. Živo življenje ljudi v preteklosti živi v živem življenju ljudi v sedanjosti, bodočnost pa je čista abstrakcija, ker je ni mogoče graditi na živem življenju in je zato nepopolna, nepotrebna in škodljiva kategorija na poti, po kateri od vekomaj človeštvo hodi v iskanju končnega smisla lastnega bivanja.

Fjodorov ni bil edini, ki je v svojih razmišljanjih gledal na človeštvo kot na živ organizem, ki nikoli ne umre. Konstantin E. Ciolkovski (1857–1935), fizik in priznani oče ruske avstronavtike, je trdil, da vsak atom nosi v sebi »spomin« svojega prejšnjega bivanja.¹² Vladimir I. Vernadski (1863–1945) je sfero razuma (*noosfero*) določal kot edino dejansko polje človekovega bivanja, ki kot nadčasovna kategorija vpliva na večno spremembo biosfere.¹³ Aleksander A. Bogdanov (1873–1928) je absolutnost resnice (Resnice) iskal v védenju (tudi znanstvenem) in v sposobnosti njegovega upravljanja, za dosego tega cilja pa marksistična teorija napredka ni potrebna, ker je prirojeno »čutenje« resnice človekova stalnica in je zato vsakršen »pospešek« h koncu Zgodovine odvečen.¹⁴ Proti zmagoslavju smrti je pisal Vasilij V. Rozanov (1856–1919), ki je vzporejal krščanstvo s socializmom in ju odklanjal, ker oba živita s pogledom, uprtim v bodočnost. Sedanjost je zanju minljiva kategorija, o kateri nima smisla razmišljati in

¹¹ Prim. Михаил Геллер, *Андрей Платонов в поисках счастья*, Paris, Ymca-Press, 1982, 265.

¹² Prim., med drugimi, Lewin M., *Contadini e potere sovietico dal 1928 al 1930*, Milano, Angeli, 1972 (izvirnik: *Russian Peasants and Soviet Power: A Study of Collectivization*, New York – London, W.W. Norton & Company); Carr E. H., Davies R. W., *Le origini della pianificazione sovietica. 1926–1929. I. Agricoltura e industria*, Torino, Einaudi, 1972 (izvirnik: *A History of Soviet Russia. Foundations of a Planned Economy. 1926–1929*, London, Macmillan Pub. Co.); Boffa G., *Storia dell'Unione Sovietica*, Milano, Mondadori, 1976, 337–494; Geller M., Nekrič A., *Storia dell'Urss dal 1917 a oggi. L'utopia al potere*, Milano, Rizzoli, 1984, 232–280 (izvirnik: *Утопия у власти. История Советского Союза с 1917 года до наших дней*, Paris, Calmann-Levy 1982).

¹³ Prim. Елена Д. Толстая-Сегал, *Поэтика и идеология: проза Андрея Платонова*, Диссертация на соиск. степ. доктора философии, Еврейский университет, Tel-Aviv, 1981, 2.

¹⁴ S tem naslovom so bila posmrtno objavljena njegova dela; prim. Николай Ф. Федоров, *Философия общего дела*, т. 1, Верный, 1906; т. 2, Москва, 1913; prim. tudi novejšo (neropolno) izdajo: *Сочинения*, Москва, АН СССР – Мысль, 1982. O vplivu Fjodorova na delo Andreja Platonova prim. М. Геллер, n.d., 30–54, Е.Д. Толстая-Сегал, n.d., 25, 102, 255 in Ayleen Teskey, *Platonov and Fyodorov. The influence of Christian philosophy on a Soviet writer*, Amersham, England, Avebury Publishing Company, 1982.

se z njo ni potrebno ukvarjati; kam torej z dejanskim bivanjem človeka?¹⁵ Na začetku 20. stoletja ruska filozofska misel, kljub mesijanstvu in maksimalizmu, postavlja vrsto izhodišč za »smotrno« razmišljanje o usodi človeštva: a) teoretska misel je sredstvo konkretnega načrtovanja (preseganje opozicije med teorijo in prakso); b) vloga znanosti je v stvarnem udejanjanju teoretskega projekta za človeštvo; c) v evolucionem procesu človeštva je čas nič, zato je potrebno odklanjati bodočnost kot kategorijo, ki je po svoji naravi zraščena s slehernim načrtovanjem; č) v svoji borbi proti času mora človek znova odkupiti preteklost, ker čas briše spomin in z njim celostnost odnosov med človekom in svetom okoli njega (med Kulturo in Naravo).

S tem »teleološkim« kategorialnim aparatom se je Platonov lotil preverjanja tistega »celostnega« načrta, ki si ga je od leta 1917 sovjetska oblast zastavljala za cilj in ga ponujala ljudem kot udejanjenje »novega sveta«, kot »leto nič« nove civilizacije, kot konec Zgodovine, dokončno rešitev in jamstvo za srečo. V povesti *Gradbena jama* se preverjanje sooča s prakso vsakdana, s konkretno »gradnjo«, ki bo enkrat za vselej celostno rešila »vsa« vprašanja človeštva. Vendar je načrt skrajno omejen, saj si za cilj postavlja samo preskok ruske družbe iz kmečke v industrijsko. Omejenost in odklon od celostnosti načrta določata kompozicijo povesti: v prvem delu »gradnja socializma« ne gre dlje od gradnje konkretne stavbe, v drugem pa »integralna kolektivizacija« kmetij briše vsako sled preteklosti. Kljub skromnemu dometu se v sedanosti načrt ne konkretizira (gradnja »skupnega proletarskega doma« se sprevrže v neskončno širjenje izkopa za polaganje »temeljev«), je škodljiv za prihodnost (»staro« rusko kmetijstvo bo uničeno) in ne pozna odgovora na edino vprašanje, ki si ga je vredno zastavljati: *Ali je resnica stvar proletariata?* (»А истина полагается пролетариату?«, 140). Če pa je *stvar proletariata gibanje* (»Пролетариату полагается движение«, *prav tam*) in ne resnica, ki bi lahko bila celo *razredni sovražnik* (»классовый враг«, 108), pomeni, da cilj ni dosežen in da je pot do njega še daleč pred nami.

V povesti si vprašanje o resnici zastavlja Voščev, glas samega Platonova. V iskanju dokončnega odgovora in v tihem upanju, da je »proletariat« končno našel pravi ključ za razumevanje »celote«, se mu Voščev pridruži. Morda pa so proletarci le dosegli *večno srečo*, ker je *smisel življenja v njihovi posesti*, vendar namesto načrtovanega *življenjskega miru* Voščev odkrije, da je vse, kar *imajo*, le *izčrpanost teles* (»Хотя они и владели смыслом жизни, что равносильно вечному счастью, /.../ вместо покоя жизни они имели измождение«, 88). Zato se, nepotešen, zateče k znanosti, da bi izvedel, *čemu je bil ves svet zgrajen* (»отчего устроился весь мир«, 102), vendar odgovora ne dobi: inženirja Pruševskega, ki se pojavlja kot drugi avtorjev glas v povesti, niso nikoli učili *vse celote* (»всего целого«, *prav tam*), dajali so mu samo nekaj posamičnih informacij o kakšnem njenem *mrtvem delu* (»учили каждого какой-нибудь мертвой части«, *prav tam*). Narava, večni človekov sovražnik, svoje tajne ni zaupala nikomur in za Voščeva je znanosti *zaman* (»зря«, *prav tam*), če njena misel ni sposobna odkriti prave

¹⁵ Prim. *Философская энциклопедия*, t. 5, Москва, Наука, 1970, 466 (geslo o Ciolkovskem je sestavila I. Rodnjanskaja). O podobnosti misli Ciolkovskega in Platonova prim. E.Д. Толстая-Сегал, n.d., 27, 307 in И. Павловский, Яма. О художественно-философской концепции повести Андрея Платонова »Котлован«, *Русская литература*, 1991/1, 30.

snovi, iz katere je stkano naše sicer nepotrebno *bivanje* («вещество существования», 87). Morda je odgovor skrit nekje v vesolju, kjer so že sprejeli *resolucijo o ustavitvi večnosti časa* («резолуция о прекращении вечности времени», 135), vendar je tudi *zbor zvezd* («звездное собрание», *prav tam*) komaj *mrtva množična motnoba Rimske ceste* («мертвая массовая муть Млечного пути», *prav tam*). Zato Voščev še naprej potrpežljivo zbira *prah* («прах», 91), vsakršen *mrtvi inventar* («мертвый инвентарь», 131), vsako *drobnarijo, ki je nihče ni poznal* («мелочь безвестности», 169) in sploh vse, *kar je tonilo v pozabo* («всякое беспмятство», *prav tam*): kdo ve, ali niso bile te *revne, zavržene reči* («нищие, отвергнуты предметы», *prav tam*) nekoč v lastni nekoga, ki je morda že odkril resnico vseh stvari, mi pa smo nanj pozabili, ga zapisali smrti in resnico zagrebli v neskončnosti časa. Človek ni premagal početka vsega Hudega in potrebno bo torej počakati na njegovo »vstajenje«. Vse ostalo je posledica začetnega poloma: namesto »vstajenja« – smrt »buržujev« iz prejšnjega sveta in smrt »oportunistov«, prepričanih in obsedenih »aktivistov«, »kulakov«, »srednjakov« in »bosjakov« iz sedanjega; namesto »bratstva« – *iz desk zbita baraka* («дощатый сарай», 86) za delavce in *hiša iz opeke* («дом из кирпича», 103) za voditelje; namesto zmagoslavja znanosti – samomorilski nameni inženirja Pruševskega; namesto *komunizma*, ki je *stvar otrok* («коммунизм – это детское дело», 187), – smrt male Nastje. Začeti bo treba vse znova in neuki kopač, komunist Čiklin, pripravi za Nastjo *poseben grob* («специальная могила», *prav tam*) v pričakovanju njenega vstajenja.

Gradbena jama in literarni modeli ruske utopične misli. Smotrnost ruske filozofske misli ne dovoljuje Platonovu, da bi pripeljal do zaželenega konca svojo pripoved o iskanju sreče in resnice (ali Resnice). Kot ruski pisatelj išče zato dodatne opore v tistih zvrsteh literarne tradicije, ki si je za temo izbrala meje in možnosti srečne bodočnosti človeštva. Gradnja konkretne »stavbe« človekove sreče je klasični motiv evropske kulture, v Rusiji pa se je uveljavil predvsem na področju književnosti: že Fjodor M. Dostojevski je s »kristalno palačo« polemично odgovarjal na utopične »četrtne sanje« Vere Pavlovne v romanu *Kaj delati? (Что делать?, 1863)* Nikolaja G. Černiševskega, njegova »stavba« pa se je kasneje ustalila kot vzorec za vrsto utopičnih motivov (prim., med drugimi, Valerij J. Brjusov, *Republika južnega križa [Республика южного креста]*, 1905; Aleksander I. Kuprin, *Zdravica [Тосм]*, 1906; Andrej Beli, *Peterburg [Петербург]*, 1916–1922; Jevgenij I. Zamjatin, *Mi [Мы]*, 1921; Leonid M. Leonov, *Jazbeci [Барсуки]*, 1924, prim. gradnjo »stolpa« v povesti o »besnem« Kalafatu). Njihovo skupno izhodišče je zanikanje vsakršne pozitivne lastnosti v »znanstvenom« programirani, mehanizirani in organizirani družbi, ki jo je ruska kultura 19. stoletja enačila z »razčlovečeno« zahodno Evropo in z nadutostjo njenega abstraktnega idejnega produkta o gradnji socializma. Ruska književnost je klasičnemu »urbanemu« modelu utopične bodočnosti odgovarjala s svojim avtohtonim modelom Vrta (Edena), osnovanem na religioznih in etičnih vrednotah tradicionalne ruske kulture: za Dostojevskega se srečna bodočnost nahaja v »vrtu« človekove duhovnosti, za Ivana A. Gončarova je izhod v arhaično-patriarhalni družbi, za Nikolaja A. Nekrasova in Leva N. Tolstoja v ruskem kmetu, za Pavla I. Melnikova-Pečerskega, Vladimirja G. Korolenka in Mihaila M. Prišvina pa je ruska ljudsko-utopična tradicija edino možno izhodišče za načrtovanje

bodočnosti.¹⁶ Odklonilni odnos do neizogibnosti »napredka«, ki mu je priloženo implicitno nasilje nad dostojanstvom posameznika, se v ruski književnosti prvič pojavlja v pesnitvi *Bronasti jezdec* (*Медный всадник*, 1833) Aleksandra S. Puškina, kjer se bijeta dva nasprotujoča si lika: Peter Veliki in njegov načrt za posodobitev Rusije ter »bedni uradnik« Jevgenij kot njegova nedolžna žrtev. Približno petdeset let kasneje (1880), v znamenitem govoru o Puškinu, Dostojevski odklanja misel, da je mogoče graditi »stavbo človekove usode«, če zanjo moramo »izmučiti eno samo človeško bitje /.../, nikakega Shakespeara, marveč samo poštenega starčka«.¹⁷ Za razliko od svojih predhodnikov Andrej Platonov ni zavračal možnosti sinteze med nasprotujočimi si modeli Mesta in Vrta, med novim in preživelim, med pragmatiko in etiko, med »tujim« (zahodnoevropskim) in »svojim« (ruskim), med napredkom in tradicijo, in je svoje upe polagal na uspešnost »celostne« gradnje novega sveta.¹⁸ Vendar nam *Gradbena jama* vrača drugačno sliko: če povest opazujemo z gledišča utopičnih modelov ruske literarne tradicije, se socialistični načrt (gradnja Mesta) izrisuje ne le kot nesposoben udejanjenja lastnega razvojnega modela (»enotne stavbe« skupnega »proletarskega doma«), ampak pelje v nesrečo tudi nasprotni model (ruski »vrt«, kmečko kulturo). Z Mestom je propadel tudi Vrt, s sedanostjo je umrla tudi preteklost: ostala je le »motnoba« nikomur potrebne prihodnosti.

Tu je potrebno poudariti, da modela Mesta in Vrta nista samo literarno-tipološke narave: v drugi polovici 20. let prejšnjega stoletja sodi namreč nasprotje med mestom in podeželjem, med »progresom« in »reakcijo«, med prihodnostjo in preteklostjo med vodilne teme ruske literature. Z gledišča »uradne« ruske književnosti prvega sovjetskega obdobja naj bi bila tema že presežena: Sergej A. Jesenin, ki je svoje življenje končal s samomorom (1925), se je že bil sprijaznil s smrtjo kmečke kulture in Nikolaj A. Kljujev, ki je v svojih verzih prikazal razočaranje ruskega kmeta nad obljubami nove oblasti, je za kratek čas že sedel v zaporu zaradi kontrarevolucionarne propagande. Večji del ostale literature, z Maksimom Gorkim na čelu, je bilo povzdigovanje *razkmetovanja* (*раскрестьянивание*) in na *zatemneli* (*темный*) kmečki sloj so od vsepovsod leteli očitki o njegovi zaviralni vlogi na poti k novi družbi. Razširjeno politično geslo o *zvezi* in *spajanju* (*смычка*) med urbanizirano in kmečko Rusijo se v *Gradbeni jami* prevesi v nadvlado Mesta, ki ostalemu, večinskemu delu dežele pošilja trde in večkrat nedodelane ter nerazumljive direktive. Na direktivo o »proizvodnji za vsako ceno« del ruske književnosti odgovarja s »proizvodnimi romani«, ki v patosu prve petletke opevajo junaka jasnega pogleda v »svetlo« prihodnost in neomajne vere v neizogibnost industrializacije in kolektivizacije (Leonid M. Leonov, *Reka Sot [Cob]*, 1930; Mihail A. Šolohov, *Zorana ledina [Поднятая целина]*, 1930–31; Boris Piljnjak, *Volga ze izliva v Kaspijsko morje [Волга впадает в Каспийское море]*, 1930). Tudi v povesti *Gradbena jama* pripoved teče o »spajanju« med urbanizirano in podeželsko Rusijo, pogubnost

¹⁶ Prim. Вяч. Вс. Иванов, Эволюция ноосферы и художественное творчество, v: *Ноосфера и художественное творчество*, Moskva, Nauka, 1991, 3–37. O podobnosti misli Vernadskega in Platonova prim. Е.Д. Толстая-Сегал, n.d., 95.

¹⁷ O vplivu Bogdanova na delo Andreja Platonova prim. М. Геллер, n.d., 16–24 in Е.Д. Толстая-Сегал, n.d., 18.

¹⁸ Prim. Е.Д. Толстая-Сегал, n.d., 47, 282.

njunega stika pa se nam pomenljivo razkriva v prizoru »krst«, ki so jih v pričakovanju smrti kmetje skrili pred grozečo razlastitvijo, delavci »proletarskega doma« pa jih odkrijejo med izkopom gradbene jame za polaganje temeljev.¹⁹

Gradbena jama in vprašanje jezika. Književnost je torej še naprej predlagala zastarane opozicijske družbene sheme, ko pa jih je hotela preseči, ni vzdržala stika z dejansko stvarnostjo. Ob tem ni zanemarljiva ugotovitev, da se v prvih treh desetletjih 20. stoletja literarno življenje v Rusiji razvija pod znakom žive prisotnosti v družbenem vsakdanu, ki od umetniškega dela zahteva brisanje razdalje med književnostjo in življenjem.²⁰ Andrej Platonov je bil aktiven del tega mišljenja in je bralcem ponudil svojo varianto: če je socializem sinteza večnega upanja človeštva, potem mora zgraditi tudi »jezik«, ki bo dolgo pričakovano in končno doseženo sintezo znal tudi opisati. Sveta, ki ga človeštvo še ni videlo, ni mogoče ubesediti z »že videnim« jezikom. V tem pogledu Platonov plačuje svoj ustvarjalni dolg ruskim futuristom (in formalistom), ki so skušali presegati naravno inertnost jezika z deavtomatizacijo semantičnih zvez in s poetično re-etimologizacijo ter dekonstrukcijo besede na njene sestavne dele (na predpone, korene, pripone, obrazila in na kvazimorfeme),²¹ na njegovo poetiko pa je najplodneje vplivalo gibanje oberiutov (Združenje za realno umetnost [*Оберуты: Объединение реального искусства*], v katerem so, med drugimi, sodelovali Daniil Harms, Aleksander I. Vvedenski in Nikolaj A. Zabolocki), ki je lastno poetiko gradilo na spoznanju, da se beseda nikakor ne more udejanjati kot referenčni znak stvarnosti. Če pa je pod vprašajem možnost reprezentacije sveta z besedo, potem je varljiva ali sploh neutemeljena ne samo istost med svetom in »realnostjo« njegove ubeseditve, ampak tudi sleherni možnost o obstoju stvarnosti kot take. Oberiuti sicer ne zavračajo domneve, da morda in kljub vsemu svet nekaj pomeni, vendar le pod pogojem, da se ne pojavlja kot pomen znaka (besede).²² Platonov je z izredno lucidnostjo razgalil iluzijo o možnosti referenčne zveze med besedo in stvarnostjo: v ruski književnosti 20. stoletja verjetno ni pisatelja (izjema je morda Mihail M. Zoščenko), ki bi tako vztrajno in natančno ubesedoval stvarnost s publicističnim, politično agitpropovskim in ljudskim pogovor-

¹⁹ Prim. M. Геллер, n.d., 262. Prizor »krst« zglede ponazarja povezavo med jezikom Andreja Platonova in dejansko stvarnostjo tistega časa. Prizor je namreč parodičen in obenem realen: gradbenih strojev je bilo takrat malo in večji del izkopov je potekal ročno (z lopato in krampom). Zemljo in odpadni material so kmetje in delavci nalagali na lesene cize, ki so se v nepregledni vrsti vrstile na gradbiščih. Parodija izhaja iz sozvočja med rusko besedo *грабарки* (cize) in *гробы* (krste).

²⁰ Prim. M. Геллер, n.d., 262. Prizor »krst« zglede ponazarja povezavo med jezikom Andreja Platonova in dejansko stvarnostjo tistega časa. Prizor je namreč parodičen in obenem realen: gradbenih strojev je bilo takrat malo in večji del izkopov je potekal ročno (z lopato in krampom). Zemljo in odpadni material so kmetje in delavci nalagali na lesene cize, ki so se v nepregledni vrsti vrstile na gradbiščih. Parodija izhaja iz sozvočja med rusko besedo *грабарки* (cize) in *гробы* (krste).

²¹ Misel o ustvarjalnem ustroju življenja (*жизнеспоение*) izhaja iz A. Bogdanova, po letu 1917 pa sta si jo prisvojila predvsem literarni organizaciji *Proletkulta* in *Lefa* (prim. Vittorio Strada, *La rivoluzione e la letteratura*, v: *Storia della letteratura russa*, knj. III/2: *Il Novecento. La rivoluzione e gli anni Venti*, Torino, Einaudi, 1990, 5–33).

²² Prim. Ivan Verč, Пушкин и Платонов: к вопросу о формальных соотношениях, *Studia Russica Budapestiniensa*, (*Материалы III и IV Пушкинологического Коллоквиума*), 1995/II–III, 209–222. Prim. tudi Юрий И. Левин, От синтаксиса к смыслу и дальше (о «Котловане» А. Платонова), *Вопросы языкознания*, 1991/1, 170–173.

nim jezikom lastnega vsakdana,²³ obenem pa ni pisatelja, ki bi s tako prepričljivostjo obelodanil neskladnost med jezikom in predmetom opisa. Predmet njegovega opisa ni namreč neka abstraktna, nikoli do konca ulovljiva stvarnost, temveč svet, ki ga sama beseda osnuje in se nam vsiljuje kot edini možni »znak« njegovega dejanskega pomena. »Uradni« sovjetski zagovorniki nove ruske književnosti so vseprek trdili, da je svet končno našel svoj nezamenljivi znak in vsa vprašanja človeka v njem (strah, upanje, razočaranje in predvsem čutenje preteklosti, sedanjosti in »svetle« prihodnosti) naj bi torej bilo mogoče razumeti in opisati s tistim edinim jezikom (pojmovnim, idejnim), ki za vsako manifestacijo bivanja pozna adekvatnost besede, upravičenost pojma, pravilnost opisa in, posledično, povsem »objektivno« reprezentacijo. Ker naj bi ta jezik ubesedoval dolgo zaželeno celostno nedvoumnost sveta, se Platonov nikoli ne zateka k »drugemu« jeziku za opis predmeta, ljudi in situacije: smrt kulakov ni opisana ne kot poboj, ne kot nasilno pregnanstvo, je *razredni boj proti vaškim kladam kapitalizma* («классовая борьба против деревенских пней капитализма», 133) in v aktivistu ne odkrivaš ne fanatika, ne krvnika, ampak samo človeka, ki ga prežema *trdno čustvo – goreča požrtvovalnost* («твердое чувство – усердная беззаветность», 140). Platonov je v tem jeziku živel, ga poslušal in bral v družbenem vsakdanu ter ga uporabljal kot potencialni »znak« nedvoumnega opisa za dokončno razlago in razumevanje sveta. Končni izid je lucidni paradoks: Platonov išče absolut celostnega spajanja med jezikom in predmetom opisa, razkriva pa nam popolno jezikovno neoprijemljivost sveta. Stvarnosti ni več, ostaja le absurd njene manifestacije (kot so trdili oberiuti). Iosif Brodski pravi, da se v utopiji vsak poskus preverjanja dejanske stvarnosti izjalovi v trenutku, ko ji »slovnica« vnaprej in enkrat za vselej določa pomene.²⁴ Že po svoji

²³ Prim. Igor' Smirnov, Oberiu, v: *Storia della letteratura russa*, knj. III/2, n.d., 809–823. O skupini Oberiu in o njeni poetiki prim. tudi Miha Javornik, Mihail Bahtin in OBERIU: (psihotipologija nekega obdobja), *Slavistična revija*, 1999/2, 195–210; Drago Bajt, Tri leve krile z angelom brez kril, v: Daniil Harms, *Zakon linča. Izbrana proza*, Ljubljana, Cankarjeva založba, 1995, 175–196.

²⁴ Povest *Gradbena jama* je tesno povezana z besediščem svojega časa in v besedilu je večji del leksike dobesedno vzeta iz agitpropovskih knjižic, ki so na podeželju krožile med aktivisti (prim., med drugimi, *Что читать о пятилетке. Каталог книг*, Москва-Ленинград, Госиздат, 1930; Леонтьев А., *Основные установки пятилетки*, Москва-Ленинград, Госиздат, 1930; *Пятилетка в вопросах и ответах*, Ленинград, Красная газета, 1930; *СССР через пять лет*, Москва-Ленинград, Московский рабочий, 1929; Будный Г., Лебедев А., Филатова Е., *Пятилетку в массы*, Ростов на Дону, Северный Кавказ, 1929; Квиринг Е.И., *Что делает Советская власть для поднятия промышленности и сельского хозяйства*, Москва-Ленинград, Госиздат, 1927; Беляков А., *Для чего нам нужны машины*, Москва-Ленинград, Госиздат, 1926; Кирилковский А., *Авось, небось, да как-нибудь» – первые суспостаты наши*, Ленинград, Издание Ленинградского Губисполкома, 1926). To leksiko je mogoče deliti v dve večji skupini: v obdobju prve petletke se po eni strani znane »stare« besede pojavljajo kot znak novih, predvsem politično obarvanih romenov (npr. бедняк, беднота, бодрость, бодрый, бушующая пучина, бывший, задача, изба [читальня], катушки, красный угол[ок], кулак, лицо, направление, настроение, отсталость, очистить [семена], поход, рост, слабосильность, смехотворный, смычка, соревнование, стихия, строитель, строительство, стройка, светлый, тёмный, темнота, цельный, чуждость, чуждый), po drugi pa so v ljudski reserpciji nove tvorbe in izposojenke nosilke ne povsem razumljive ali pa sploh neznane vsebine (npr. бригада, дисциплина, инвентарь [живой и мёртвый], класс, консервация, курс, ликвидация, пассивный, пассивность, персонал, подкулачник, промфинплан, радиостанция, радиорупор, режим экономии, сектор, середняк, соя, темп, трактор, элемент, энтузиазм). Tej dvojni leksiki, ki ustvarja značilno ambivalentnost jezika Platonova, se je mogoče vsaj delno približati le ob upoštevanju jezikovnega sveta, ki v *Gradbeni jami* določa dejansko »zgodovinsko« semantiko opisanega dogajanja in torej tudi znotrajbesedilne odnose; prim.

naravi je poskus neutemeljen in od samega začetka obsojen na neuspeh: vzporejati ga je namreč mogoče z zahtevo po preverjanju ubesedene kulture mita, pravljice in bajke z jezikom njene dejanske referenčnosti; nesmiselno početje, ker teh jezikov kulture ni mogoče sprejemati brez popolnega enačenja med svetom in besedo, ki ga opisuje.²⁵ Ko ni več možnosti razlikovanja med jezikom in predmetom opisa, je vsako prizadevanje zaman: ubeseditiv dogodka postane Dogodek, upomenjeni Dogodek postane zgodba, zgodba postane Zgodovina in domnevna resničnost njene upomenjene ubeseditve se v naše življenje naseli kot Resnica.

Gradbena jama in rusko ljudsko izročilo. Po svoji naravi jezik hrani v sebi spomin na vse pretekle človekove izkušnje in vsakič, ko si »na novo« ubesedeni svet za cilj zastavlja preseganje ali celo brisanje preteklosti, se sooča s tem neizčrpnim skladiščem človekovega spomina. Kot povsod drugod po svetu, je skozi stoletja tudi ruska kultura oblikovala lastno vero v bodočnost, Resnico (tokrat izključno z veliko začetnico), pravico in »odrešitev« in jo v »svojem jeziku« ubesedovala z izhodiščem v zvrstni raznorodnosti ljudskega izročila, utopičnih legend, preroških razodetij, svojevrstnega poslušanja svetopisemske Besede, življenja svetnikov, apokrifov in mitov. Že stoletja pred revolucionarnim »letom nič« (1917) so »iskalci Resnice« (*правдоискатели*) hodili po ruski zemlji, zagovarjali skladnost med posameznikom in družbo in opozarjali na vzajemnost pravic in dolžnosti, na nerazdružljivost duhovne in materialne sfere življenja in na neodtujljivost človekove pravice do upanja v srečo in Resnico. V povesti *Gradbena jama* je Platonov vlogo »iskalca« dodelil Voščevu, junaku, ki je stalno »na poti«, ki nima dokončnih odgovorov in morda ne bo nikoli odkril splošne zakone za *plan skupnega življenja* («план общей жизни», 81). V Voščevu je upodobljena realna figura iz ruske tisočletne kulture: je berač-prerok, Božji norec (*юродивый*), ki mu je dana beseda Resnice in marsikatera njegova poteza ga neposredno navezuje tudi na bogato tradicijo religioznih sekt, ki so zadobile novega zagona predvsem po razkolu ruske pravoslavne cerkve v 17. stoletju, po uradnem štetju pa naj bi v prvem desetletju po oktobrski revoluciji skoraj četrtina ruskega prebivalstva pripadala verskim sektam. V ljudski kulturi so bili ti popotniki »glas vesti« ruskega človeka v njegovem večnem iskanju verskega in etičnega smisla življenja. Ruska ljudska kultura ni zagovarjala asketskega odnosa do sveta in za bedo svojega bivanja ni iskala utehe v neotipljivi transcendenci: če cilj ni bil v nasprotju z Resnico in pravico, je ruska ljudska kultura iskala svojo srečo na zemlji. Ta kultura je bila močno prisotna predvsem na jugovzhodu dežele (v prostoru dogajanja povesti *Gradbena jama*) in je večkrat stopila v konflikt z uradnim naukom ruske pravoslavne cerkve: oznanjala je konec sveta in drugi Kristusov prihod na zemljo ter odklanjala vsako spremembo, ki bi kakorkoli načejala njeno mesijansko in eshatološko vizijo (še posebno po prihodu »Antikrista« Petra Velikega na začetku 18. stoletja). S svojo neomajno duhovno držo so se njeni pripadniki tudi konkretno, na polju ruske »zgodovinske« stvarnosti, borili za »odrešitev« Rusije od

Ivan Verč, Note al testo, v: Andrej Platonov, *Lo sterro*, Venezia, Marsilio, 1993, 353–376; isti, Пушкин и Платонов: к вопросу о формальных соотношениях, n.d., 215–216.

²⁵ Prim. Иосиф Бродский, Предисловие, v: Андрей Платонов, *Котлован*, Ann Arbor, Ardis Publishers, 1973, 5.

»lažnih carjev« samozvancev in so v potovanjih po dolgem in počez po Rusiji iskali v »daljnjih zemljah« povsem realni Eden, kjer vladata »pravica« in Resnica, ki sta v ruski kulturi strnjeni v nerazdružljivo celoto.²⁶ V *Gradbeni jami* Andreja Platonova se iskanje odgovora na vprašanja, ki jih je od vedno postavljala ruska ljudska kultura, prekine že tistega »jutra drugega dne«, ko Žačev, brez nogi invalid, berač-prerok, ki tako kot Voščev oznanja pravico in Resnico, prizna, da *zdaj v nič več ne verjame* (»я теперь ни во что не верю«, 187). Borba s svetopisemsko »pusto in prazno zemljo« (s Kaosom) ni šla dlje od manihejske delitve med »svetlobo« (svetlo bodočnostjo) in »temo« (zatemnjena kmečka neukost), med »sušino« (za naše) in »morjem« (za druge).²⁷ Ko se je treba lotiti tretjega, četrtega in petega dne, pripeljati načrt do »šestega dne« ter narediti človeka (*do ljudi je še daleč* [»до людей нам далеко идти«, 165], pravi Žačev), je že vsega konec.

Mit in ljudsko izročilo se izrisujeta kot dodatni ključ za poskus razumevanje povesti Platonova. Že sam naslov (*Комлован*, dobesedno: izkop, gradbena jama) je mogoče brati kot realizacijo metafore, prisotno v vseh mitih, ki »osnujejo« svet.²⁸ Takrat kulturni junak, ki je premagal neukrotljivo stihijo Kaosa, položi »temelje« za vsa bodoča pokolenja.²⁹ Cena tega početja je uničenje vsega, kar ne sodi v »naš« svet in se mu upira (kulaki), vendar je za mitsko mišljenje cena zanemarljiva: prav zato, ker deluje na ozadju večnosti, ima vsak mit svoj »splav«, ki bo vse »tuje« pripeljal »onkraj sveta«, v temno in odljudno deželo, od koder ni poti nazaj.³⁰ Če je po Božjem ukazu Mojzes prisilil svoje ljudstvo, da je »štirideset let« živel v puščavi Sinski in jedlo mano,³¹ zato da se pred prihodom v obljubljeni deželo izgubi vsaka sled spomina na prejšnje suženjsko stanje v Egiptu, potem je v novem mitu potrebno iztrebiti vse, kar v svojem spominu še hrani klice nesvobode (buržuje): novi svet je namreč samo za malo Nastjo, za *proletarsko otroštvo in popolno sirotstvo* (»пролетарское младенчество и чистое сиротство«, 125). Za rusko ljudsko kulturo je nezamenljiv topos obljubljene dežele »drugo kraljestvo« (*иное царство*), kjer zakoni Narave ne delujejo po ustaljenih tirnicah: »medved« živi v »gozdu«, v nevarnem »tujem« kraju in je zato človekov »sovražnik«, vendar se v novem svetu lahko ne samo počloveči, ampak nam lahko tudi

²⁶ Prim. E.M. Meletinski, n.d., 233–266. O ljudski (kmečki) recepciji prve sovjetske petletke in o strukturnih poetoloških posledicah spajanja različnih »absolutnih« jezikovnih kodov (ljudskega, religioznega, političnega in znanstvenega) prim. Ivan Verč, »Kolhoznoe solnce«: alcuni aspetti della metafora nel racconto »Vprok« di Andrej Platonov, v: *Dalla forma allo spirito. Scritti in onore di Nina Kauchtschischwili*, Milano, Guerini e Associati, 1989, 189–207.

²⁷ Prim. K.B. Чистов, *Русские народные социально-утопические легенды. XVII–XIX вв.*, Москва, Наука, 1967; А.И. Клибанов, *Народная социальная утопия в России. Период феодализма*, Москва, Наука, 1977; isti, *Народная социальная утопия в России. XIX век*, Москва, Наука, 1978.

²⁸ Navajam po: *Sveto pismo Starega in Novega zakona*, n.d., Prva knjiga Mojzesova, 1: 2, 3, 9.

²⁹ Prim. K.B. Чистов, *Русские народные социально-утопические легенды. XVII–XIX вв.*, Москва, Наука, 1967; А.И. Клибанов, *Народная социальная утопия в России. Период феодализма*, Москва, Наука, 1977; isti, *Народная социальная утопия в России. XIX век*, Москва, Наука, 1978.

³⁰ V *Gradbeni jami* je mogoče zaslediti še drugo značilno realizacijo metafore, ki neposredno deluje na ravni sižeja. Medved kladivar kuje železo na nakovalu, vendar je dela nevesč in kvari železo; s svojim navdušenjem za proletariat kolhozu bolj škoduje, kot koristi. Podobno kot v slovenščini temu početju tudi Rusi pravijo *medvedja usluga* (medvežja usluga); prim. Т.С. Шеханова, *Сердце, берегущее человека*, v: Андрей Платонов, *Впрок. Проза*, Москва, Художественная литература, 1990, 11–13.

³¹ Prim. E.M. Meletinski, n.d., 208–215.

razkrije »tajno«, ki v vseh pravljličnih potovanjih odpira vrata v obljubljeni deželo. Ljudski pravljlični junak Ivan-bedak (*Иван – дурак*) se večno odpravlja na pot v »srečno deželo«, vendar si za cilj ne zastavlja le »sitosti« blagostanja, ampak tudi udejanjenje čudeža, ki bo premagal bolezen in smrt.³² V »srečni deželi« ruskega ljudskega izročila so očitno že »sprejeli resolucijo o ustavitvi večnosti časa« in za Voščeva bo ta resolucija morda prišla na zemljo iz veselja, iz »motnobe« Rimske ceste, ki jo je ruski človek opomenjal kot cesto pravičnikov na poti v Raj.³³ Z vidika krščanske eshatologije bi junaki Platonova radi gradili »novi Jeruzalem« v novem Razodetju, vendar se njihova gradnja ustavi že pri prvih svetopisemskih vrsticah *Prve knjige Mojzesove* (»/.../ in bilo je jutro, dan drugi.«) Kljub neuspehu junaki Platonova ne obupajo: če se je izjalovilo še eno od mnogih potovanj v tipične topose ruske ljudske utopije, v mesto Kitež, na reko Dair in do dežele Belovodja tam nekje na daljnem vzhodu,³⁴ bo pač potrebno potrpeti in počakati na novo priložnost. Medved svoje tajne ni razkril in Voščev ga pokroviteljsko vzame s seboj kot *pričo*, da v bednem svetu vsakdana *resnice ni* in kot *večni spomin* na poti k njej (»взял его в свидетели, что истины нет /.../ на вечную память«, 181). Nastja ne bo nikoli prišla v obljubljeni deželo in Čiklin ji v *večnem kamnu izkleše grobno ležišče* (»Гробовое ложе Чиклин выдолбил в вечном камне«, 187), vse skupaj pa pokrije s *posebno granitno ploščo* (»особая, в виде крышки, гранитная плита«, *prav tam*): tako namreč, v »veliki dom«, je ljudstvo pokoravalo svoje drage, ker je verjelo, da duša še naprej živi v grobu in da je smrt samo prehod iz enega življenja v drugo.³⁵ Smrt sicer še ni premagana, vendar to ne pomeni, da je z njo tudi vsega konec. In morda je pravzaprav celo dobro, da »proletarski dom« ne bo nikoli dokončan. Po ruskem ljudskem izročilu je načrt za selitev v »novo hišo« nosil v sebi dva protislovna pomena: po eni strani naj bi prehitra selitev botrovala smrti »starega« gospodarja, po drugi pa je bila smrt gospodarja zaželena pred selitvijo, saj bi se edino tako njegova duša lahko preselila v novo hišo kot zaščitnica doma (*домовой*); selitvi pred smrtjo gospodarja je namreč pretila nevarnost, da se v novo hišo vtihotapi tuja sovražna duša.³⁶ To je zgodba o nepretrgani trajnostni zvezi med pokolenji in večna nedokončanost »gradbene jame« je pravzaprav dokaz, da stari svet še vedno živi in da bo potrebno počakati na njegovo smrt, ko se bo njegova dobrohotna duša lahko

³² »/.../ dobro [se] može kupiti samo po cenu neizbežnog zla /.../« Prim. *prav tam*, 232. O »vodi«, ki v ruskem ljudskem izročilu ločuje »svet živih« od »sveta mrtvih« prim. Свящ. А.Н. Соболев, *Загробный мир по древне-русским представлениям. Литературно-исторический опыт исследования древне-русского народного мирозерцания*, Сергиев Посад, Издание книжного магазина М.С. Елова, 1913, 108.

³³ Prim. »In odrinili so iz Elima, in prišla je vsa občina sinov Izraelovih v puščavo Sinsko«; »In jedli so sinovi Izraelovi mano štirideset let; jedli so mano, dokler niso prišli do meje dežele Kanaanske«; »In vsa občina sinov Izraelovih je šla iz puščave Sinske«. Navajam po: *Sveto pismo Starega in Novega zakona*, n.d., Druga knjiga Mojzesova, 16: 1, 35; 17: 1.

³⁴ Že prva recenzija o prozi Andreja Platonova je opozarjala na posebnost junaka, ki je podoben »pravljličnemu Ivanu«; prim. В. Келлер (В. Александров), Андрей Платонов, *Зори*, 1922/1; prim. tudi Евгений Н. Трубецкой, *Иное царство и его искатели в русской народной сказке*, Москва, [brez navedbe založbe], 1922; (ponatis: Евгений Н. Трубецкой, *Избранные произведения*, Ростов на Дону, Феникс, 1998, 442–492).

³⁵ Prim. А.Н. Соболев, n.d., 107–108.

³⁶ Prim. В.Л. Комарович, *Китежская легенда. Опыт изучения местных легенд*, Москва-Ленинград, изд. АН СССР, 1936; prim. tudi К.В. Чистов, n.d. in А.И. Клибанов, n.d.

končno preselila v »proletarski dom«. Konec zgradbe pred smrtjo »starega« sveta bi namreč pomenil, da se bo v hišo naselil sovražni duh, ki nima spomina in je presekal vsako vez s preteklostjo. Množični prihod kmetov, ki bi *se radi vpisali v proletariat* («мужики в пролетариат хотят зачисляться», 186) in v nedogled kopali jamo, je za Platonova jamstvo, da se to ne bo zgodilo.

Kakorkoli že beremo povest *Gradbena jama*³⁷ in v njej odkrivamo spajanje različnih kulturnih kodov (kronike, religiozne in znanstvene misli, utopične literarne tradicije, mita in ljudskega izročila), ki jih avtor ubeseduje zdaj z ljubečo ironijo, zdaj parodično ali ostro satirično, je krog mogoče skleniti z naslednjo ugotovitvijo: v iskanju resnice, ki po svoji naravi mora biti »celostna« Resnica, s pogledom na »smotrnost« ruske filozofske misli in na prav tako »smotrnost« ljudskega izročila, se Platonov odloči za preverjanje novega načrta za človeštvo, ki naj bi ga bilo za razliko od prejšnjih mogoče stvarno udejanjiti v kratkem času. Kot pisatelj vodi svoje preverjanje po poteh umetnosti in kulture. Spozna, da je načrt zgrešen in zato kot pošten in pragmatičen človek z znanstveno izobrazbo sklene, da načrt temelji na ne-resnici. Drugega načrta ne predstavi, drugačne resnice pa tako in tako nima smisla iskati, ker se je verjetno nekje in nekdaž že razodela. Potrebno bo torej začeti vse znova, s »početka« vseh stvari, s kulture, ki nas določa, s »celostnosti« vseh mogočih odnosov in vezi, ki jih je »naš« svet vzpostavljal na poti k sreči in resnici: morda bomo nekoč vendarle odkrili, na katerem od razpotij smo napačno zavili. Upanje Andreja Platonova, aktivnega soudeleženca pri gradnji socialistične družbe, je obrnjeno v preteklost, v spomin, ki smo ga prehitro zabrisali. Ko pa spomin spi, se prebujajo pošasti.

II

Povest *Morje mladosti*

Štiri leta po *Gradbeni jami* Platonov piše povest *Morje mladosti* (*Ювенильное море*, 1934; objavljeno leta 1986).³⁸ Že spet smo na jugovzhodu dežele, že spet smo sredi gradnje socializma in na zdaj že dokončno *kolektivizirani* kmetiji («мясосовхоз», 4) že spet sanjarijo o *velikanskem načrtu* («огромный план», 30) izkoriščanja podzemnega *neslanega morja, ki bi gasilo žejo trav in krav* («пресное море – для утоления жажды трав и коров», 40). Prva petletka je zaključena in za obljubljeni raj na zemlji je potrebno samo povečati proizvodnjo. Spomina na preteklost ni več in od mita in ljudskega izročila je ostala samo krutost borbe proti nečistim silam, ki se upirajo pravični neizogibnosti kulturnega Reda. Junaki se kaj posebno ne razlikujejo od prejšnjih: po eni strani Nadežda Bostalojeva goji »upanje« v bodočnost z načrtnim »delom« in sanjaški popotnik Nikolaj Vermo, tako kot pred njim Voščev, *kopiči snov za veselje s pomočjo ustvarjanja in graditve* («скапливал, посредством творчества и строительства, вещество для /.../ радости», 9), po drugi pa oportunisti in prepričani aktivisti iz *Gradbene jame* (Kozlov, Paškin, aktivist, ki ga prežema »goreča požrtvovalnost«) živijo zdaj ali po načelu Umriščeva *Ne vtikaj se!* («!/.../ не суйся!», 4), ali pa po svoji

³⁷ Prim. A. H. Sobolev, n.d., 135–136.

³⁸ *Prav tam*, 81–84.

močeh (Federatovna) skušajo udejanjati gesla uradne politične linije, po kateri *bi bilo treba marsikoga ubit* («многих нужно убить», 17).

Z *Morjem mladosti* se je Platonov hotel vključiti v splošni tok književnosti svojega časa. Napisal je »proizvodno« povest, značilno za rusko literaturo 30. let prejšnjega stoletja. Zanj je celo pripravil »srečen konec«: dela za izkoriščanje »podzemnega morja« so uspešno stekla in »svetla« junaka bodočnosti, Vermo in Bostalojeva, odplujeta na »službeno potovanje« v Ameriko, da bi se tam naučila pridobivati elektriko iz prostora, ki ga razsvetljuje nebo («научиться добывать электричество из пространства, освещенного небом», 77). Povesti niso objavili. Morda je cenzuro motil ambivalentni konec (odhod v Ameriko obeh junakov), morda preveč turoben opis revščine in lakote na podeželju, ker *gorja se bojijo samo idealisti* («Горя боятся только идеалисты», 58), kot pravi *teoretični dialektik* («теоретический диалектик», *prav tam*) Umriščev, ali pa morda ni bila sprejemljiva nesebična predanost junakinje Bostalojeve, ki je od člana zveze («член союза», 44) sicer dobila strešno pločevino, vendar je zaradi tega *morala narediti splav* («я достала кровельное железо, мне пришлось за это сделать аборт», 46).³⁹ Ne vemo, če je bil Platonov s svojo povestjo povsem zadovoljen; čuden, na trenutke neprepričljiv hibrid, ki je nastal iz zmesi starih upov in želje pisatelja ustreči novemu »družbenemu naročilu« (*социальный заказ*),⁴⁰ nam pripoveduje zgodbo o avtorjevi razdvojenosti med zaupanjem v neslutene možnosti človekovega razuma in zavestjo o njegovi majhnosti v razmerju do večnosti.

V ruskem jeziku se beseda *истина* razlikuje od besede *правда* (ruski rek pravi, da je »истина от земли, а правда с небес«: *resnica pripada zemlji, Resnica pa prihaja z nebes*) in morda ni slučaj, da se v povesti *Morje mladosti* beseda »resnica« pojavlja s svojim ambivalentnim nabojem samo v dveh primerih: po mnenju *sekretarja okrajnega komiteta* («секретарь райкома») se bo *lepota vsega pojasnjenega sveta* («красота всего освещенного мира») prebila v *prihodnost skozi resnico človekove zavesti, skozi boljševizem* («в будущее через истину человеческого сознания – через большевизм», 24), Nadežda Bostalojeva pa hrani med svojimi knjigami Stalinova *Vprašanja leninizma*, iz katerih *dno resnice* veje čisto blizu («дно истины /.../ показалось близким», 74). Za Platonova, ki sicer v svoji prozi praviloma uporablja besedo *истина*, je resnica boljševizma in Stalina vendarle nekoliko preomejena, da bi jo bilo mogoče enačiti z Resnico.

³⁹ V 90. letih, po objavi vseh pomembnejših del Andreja Platonova in še posebno ob stoletnici njegovega rojstva (1899–1999), je v Rusiji izšla cela vrsta znanstvenih publikacij o njegovem življenju in delu. Tu navajam samo nekaj pomembnejših zbornikov: *Андрей Платонов. Воспоминания современников: Материалы к биографии*, sost. Н.В. Корниенко, Е.Д. Шубина, Москва, Современный писатель, 1994; *Андрей Платонов: Исследования и материалы. Сборник трудов*, pod red. Т.А. Никоновой, Воронеж, Издательство Воронежского университета, 1993; *Андрей Платонов. Мир творчества*, Москва, Современный писатель, 1994; *Андрей Платонов: проблемы интерпретации. Сборник трудов*, pod red. Т.А. Никоновой, Е.Г. Мущенко, Воронеж, Траст, 1995; »Страна философов« *Андрея Платонова. Проблемы творчества*, pod red. Н.В. Корниенко, тт. I–III, Москва, Наследие, 1994–1999; *Творчество Андрея Платонова. Исследования и материалы. Библиография*, Санкт-Петербург, Наука, 1995. Za obdobje 1918–2000 je rusko bibliografijo o življenju in delu Andreja Platonova (bibliografija šteje 2325 enot; preverjeno 9. 11. 2006, I.V.) mogoče dobiti na spletni strani: <http://orel.rsl.ru/nettext/bibliograf/platonov/platonov.htm>.

⁴⁰ Prim. Андрей Платонов, Ювенильное море, *Знамя*, 1986/6.

SUMMARY

Andrej Platonov wrote the short story *The Foundation Pit* (*Котлован*) between December 1929 and April 1930. In the Soviet Russia this was the era of accelerated industrialization and forced collectivization of farms, as planned for the first five-year period (1928–1932). Despite the unquestionable historical background, which in Platonov's work emerges mainly as amalgamation of his own rendition with the contemporary linguistic world of journalistic and agitprop propaganda and the language of the peasant and working classes, the short story is a tale about the relationship that a person who is part of Russian "culture" established with the world of the new era. Unlike the social-political plan, which focused on the future, Platonov thinks that the utopia of the new order can be realized only with the view of the path on which Russian man had traveled for many centuries in search for happiness and justice. Verifying possible success and correctness of the new plan for the future is thus only possible by comparing it to the original Russian philosophical thought (particularly religious), with the rich literary tradition of Russian utopic genre, and particularly with folk culture, which could translated the new social order only to the language of its hundred-year-old oral tradition: folk culture also built its hope for more just and better life on myth, legends, and utopias. In Platonov's short story the attempt of total amalgamation of two linguistic codes (the new and the old) emerges as a world that is linguistically completely esoteric. The reality does not exist any more, only the absurdity of its manifestation remains. In the short story *The Sea of Youth* (*Ювенильное море*) a few years later (1934), during the second five-year period, the previous linguistic obscurity of the world materialized in the reality of the every-day existence.